

Nyelvtörténet 5.

Történeti tótan

Morfológia

Morféma (langue) vs. Allomorf (parole)

'morfémaváltozat, -variáns'

Egyalakú, többalakú

Tőmorféma, affixum

Fogalmi/lexikális jelentés, viszonyjelentés

Fiktív (passzív) tő: olyan kötött morfémák, amelyek csak bizonyos, meghatározott (gyakran improduktív) toldalékokkal (képzőkkel) fordulnak elő (önállóan zéróraggal nem!).

Mivel bennük a képző világosan felismerhető, disztribúciós elemzéssel kielemezhető a tő is.

Például: *zörren, zörög, zörrent, zörej* → *zör(r)-*; *loccsant, loccsint* → *loccs-*; *ébred, ébreszt* → *ébr-*; *legyez, legyint* → *legy-*.

Morfológia

- **szabad tő(változat):** a szótári tő(változat), névszóknál jeltelen-ragtalan alak, igéknél kijelentő mód, jelen idejű, határozatlan ragozású E/3. sz. alak
- **kötött tő(változat):** csak toldalékkal ellátva szerepelhet (ez esetben a zérómorféma nem számít toldaléknak, de amúgy mindig igen).

Morfológia

- **abszolút tő:** morfológiailag tagolhatatlan, a szóalaknak azon eleme, amely már minden toldaléktól meg van fosztva
- **relatív tő:** tagolható tő, morfémaszervezet, amelyről még leválasztható toldalék, szerkesztett, pl. az üvegezésekhez szóalak relatív tövei: *üvegezések-, üvegezés-, üvegez-*

Morfológia

- **eredeti (teljes) tő:** a tövégi redukció előtti tő, például: *háza-*, *keze-*, *almá-*, *hava-*, *meze-*, *ugro-*
- **csonka tő:** a tövégi redukción átesett tő, például: *ház-*, *kéz-*, *alma-*, *hó-*, *mező-*, *ugr-* (ezek zöme ma szabad tő, de nyelvtörténeti szempontból csonka)
- **lappangó teljes tő:** csonkának tűnő tő, de valójában az eredeti tövéghangzó egybeolvadt a magánhangzóból álló toldalékkal, például: *-βl* képzős alakokban a *β* vokalizálódott, majd a tövéghangzóval diftongust alkotott (*-au*, *-eu*). A diftongusból *ú*, *ű* (például *tanúl*, *készül*, *tanól*, *készől*), mely később lerövidült: *-ul*, *-ül* (nyj-i: *-ol*, *-öl*). Ezekben a rövid magánhangzós alakokban lappang az eredeti tövéghangzó.

Hangváltozási tendenciák

A mai tőváltakozást létrehozó hangváltozási tendenciák:

- a tővégi magánhangzók redukálódása és eltűnése
- a kétnyíltszótagos tendencia (Horger-törvény)
- a β és γ fonetikai helyzettől függő eltérő viselkedése (tő-/szóvégi vs. intervokális helyzet)
- a hiátus ill. a mássalhangzó-torlódás feloldására való törekvés

Ideje: ősmagyar és ómagyar kor

Történeti tótan

Bárczi Géza 1958: A szótövek. (Magyar történeti szóalaktan I.) Budapest: Tankönyvkiadó.

Névszótövek

1. egyalakú tövek
2. többalakú, változatlan tőhangzójú tövek
3. hangzónyújtó tövek
4. hangzótoldó – hangzóvesztő tövek
 1. *szerelem ~ szerelmet* típus
 2. *korom ~ kormot* típus
5. hangzórövidítő tövek
6. *apa ~ apja, néne ~ nénje* típus
7. *apró ~ apraja, mező ~ mezeje* típus
8. *bíró ~ bírák* típus
9. *borjú ~ borja* típus
10. *v* tövű névszók
 1. egytagúak
 2. többtagúak
11. *h* tövű névszók
12. tövek keveredése

Igetövek

1. többalakú, változatlan tőhangzójú tövek
2. hangzónyújtó tövek
3. hangzótoldó – hangzóvesztő tövek
 1. *tékozol ~ tékozló* típus
 2. *őriz ~ őrzünk* típus
4. *v* tövű igék
5. *j*-vel váltakozó *v* tövű igék
6. *l*-lel váltakozó *v* tövű igék
7. *sz-szel* bővülő *v* tövű igék
8. *sz-szel* és *d*-vel bővülő *v* tövű igék

Milyen alakok hívják elő a töveket?

Névszók:

- Szótári alapalak (zéróragos): *hamu*
- Többesjel/ -s képzős alak: *hamv-as*
- E3 birtokos személyjeles alak: *ap-ja, hamv-a*

Igék:

- Szótári alapalak (E/3 kij. mód, jelen idő): *alsz-ik*
- Folyamatos mnin.: *alv-ó*
- Fnin/E2. felszólító: *alud-ni, alud-j(ál)*
- Határozói igenév: *al(ud)-va*
- Múlt idejű alak: *óv-tam ~ ó-ttam, i-ttam*

Egyalakú névszótövek

- bármilyen toldalék járul hozzájuk, változatlanok maradnak, pl. *kocsi*.
- mindig **középső v. magas nyelvállású mgh-ra végződnek: -i (-í), -u, -ú, ü, -ű, -ó, -ő, -é** (tehát nincs msh-ra vagy -a, -e-re végződő egyalakú tő!) – ez nem azt jelenti, hogy az összes ilyen végű szó automatikusan ide tartozik!!!
- Az összes *-tyú, -tyű, -ttyú, ttyű* végű (*sarkantyú, szivattyú, herkentyú, csengettyű*) szó viszont ide való, akárcsak az *-é* végűek mind!
- példák: *néni, csepű, kesztyű, gyűrű, kapu, alku, szivattyú, olcsó, szabó, szűrő, kávé, kópé* (stb.)

Egyalakú névszótövek

- **MIÉRT egyalakúak?**

- mert egy részük a **szóvégeket érintő hangtani változások után honosodott meg**, pl. 1532. *deli* (oszmán törökből), a *csokoládé* (1783) és *limonádé* (1768), ez utóbbiak az átadó nyelvben -*é*-re végződtek, és ilyen a közmagyarban végződésenként nem volt;
- mert az -*i* becéző v. játszi képzővel keletkeztek (belső keletkezésűként): *Jancsi*, *Józsi*, *Pali*, *Klári*, *cuki*, *csoki*, *süti* (e képző Bárczi szerint spontán keletkezésű lehet és nem kapcsolható a fgr. -*i* kics. képzőhöz).

Egyalakú névszótövek

- Mert régen nem volt egyalakú, de az **analógia** azzá tette: *kapu*, *kocsi*, ezek hosszú hangra végződtek (*kapú*, *kocsí*), de a **megrövidültek a toldaléktalan alakokban**, mint a 13. sz. előtti szóvégi hosszú mgh-k

Néhány *u*, *ü* végű szavunk is egyalakú: *áru*, *kapu*, *eskü*, *ürü*. Ezek eredetileg *ú*, *ű*-re végződtek.

A tőnek egyetlen allomorfja volt: *kapú* : *kapúk* : *kapús*.

Az abszolút szóvégi *ú*, *ű* már a 13. században megrövidült, így szinkrón tőváltakozás állt elő: *kapu* : *kapúk* : *kapús*. A formáns előtti eredeti tővégi magánhangzó helyébe analogikusan lépett a rövid *u*, így a tő újra egyalakúvá vált: *kapu* : *kapuk* : *kapus*.)

Egyalakú névszótövek

- A *-tyú, -tyű, -ttyú, ttyű* végű (*sarkantyú, szivattyú, herkentyű, csengettyű*) lexémák képzett szavak, igenevek. Az igeőhöz csatlakozó műveltető képzőhöz (ma: *-at2*) kapcsolódott a *- γ hangalakú melléknévi igenévképző.

A $-\gamma$ szóvégen vokalizálódott és diftongust alkotott a műveltető képző magánhangzójával. Ez a diftongus sajátos fejlődésen ment keresztül, ugyanis mikor *-iu/-iü* hangalakú lett, nyomatékcseré történt. Így a diftongus eredeti félhangzóját (*-u/-ü*) az immár rá eső nyomaték megnyújtotta, a félhangzóssá váló *i* elem pedig palatalizálta a *-t* műveltető képzőt.

Az így keletkezett *ty* hang aztán magánhangzóközi helyzetben megnyúlhatott. Egy példa: **szivata-* 'szívat' + $-\gamma$ melléknévi igenévképző > *szivatau* 'ami szívat' > *szivatou* > *szivateu* > *szivatiu* > *szivatiú* > *szivatyú* > *szivattyú*.

Többalakú, változatlan tőhangzójú (~véghangzóvesztő) névszótövek

pl. *ház* : *házat*, *kert*: *kertet*

- a csonka tő msh-ra végződik, a teljes tő mgh-ra,
- egyes toldalékok előtt a csonka tő (pl. *házé*), mások előtt a teljes tő jelentkezik.
- A teljes tövet a toldalékos alakok őrizték meg, mert ott nem volt a sorvadásnak a tővéghangzó alávetve.
- Egyes jövevényszavakra **analogikusan** rákerült ilyen tővéghangzó (10-12. sz.-ban): *Tosu* 'Tas'

Hangzónyújtó névszótövek

1) a tövéghangzó lekopása után a **töbelseji mgh megnyúlt**, ez az ún. **pótlónyúlás** pl. *keze-s : kéz, füze-s : fűz, negye-d : négy, szekere-s : szekér, sara-s : sár, utas : út, nyilaz : nyíl* – a toldalékos alakokban rövid a mgh. (ez az ún. **váltóhang**).

- Figyelem: nemcsak egyszótagúak lehetnek, de a többtagúaknak **az utolsó szótagját** érintette (azok után állt a sorvadó tövéghangzó, tehát a pótlónyúlás itt érvényesült)!
- A pótlónyúlás **az eredeti időtartam visszaállítása** céljából jelentkezett, de egyes követő msh-k (*n, ny, l, r*) is nyújtó hatásúak voltak.
- A csonka tő tartalmazza a hosszú vokálist, a teljes tő pedig az eredeti rövidet.

Hangzónyújtó névszótövek

Ezt a típust nehéz rekonstruálni, mert a magánhangzók hosszúságát sokáig nem, vagy nem következetesen jelölték.

Ide sorolható mintegy 70 névszó:

főleg főnevek (*madár ~ madara-k, víz ~ vize-s*), de néhány más szófajú szó is (*nehéz ~ neheze-n, elég ~ elege-t, kevés ~ kevese-t, hét ~ hete-t, négy ~ negye-d, én ~ en-gem*).

2) eleve hosszú volt a többelseji mgh (jövevényes szóknál), majd a rendszerbe illeszkedés során lett két változata: alán *híd ~ hidat, török nyár ~ nyarat*

Hangzótdó – hangzóvesztő névszótövek

- csak többtagú szó lehet
- a csonka tő msh-ra végződik, de előtte egy olyan mgh van, amely a mgh-ra végződő teljes tőben hiányzik: *szerelem* ~ *szerelme-s*

2 típusa van:

a) *szerelem* ~ *szerelmet* típus (hangzótdó tő): az eredeti alak: 1055.

harmu, Anonymus: *almu*, *zerelmu*

a tővéghangzó lekopása után két msh-ra végződött a ragtalan alak, l. HB:
hotolm, ÓMS. *fyrolm*,

ha ez még msh-val kezdődő ragot kapott, hármash-torlódás keletkezett:
JókK.: *zerelmnek*,

3 módon oldották fel:

- az első
- vagy a 2. msh kiejtésével,
- de a leggyakrabban egy ejtéskönnyítő mgh-val: *siralomba*, *fegyelemmel*, s ez analógia révén alanyesetben is állandósult.

Hangzótdó – hangzóvesztő névszótövek

***b) korom ~ kormot* típus (hangzóvesztő tő):**

itt a csonkatöves mgh eredeti, és nem később keletkezett ejtéskönnyítő hang, pl. TA. *humuc* ~ *babu humca*, *árok* ~ *árkot*, *ökör* ~ *ökröt*, *bokor* ~ *bokrot*.

A teljes tőben az utolsó előtti szótag (Horgertv miatt) kiesett: *áruk* ~ *árukut* > *árkut* > *árok* ~ *árkot*.

Hangzórövidítő névszótövek

- az *-a/-e* végű névszók csaknem minden toldalék előtt hosszú tővéghangzósak, míg ragtalan változatban rövid tővéghangzósak. Pl: *búza ~ búzát, Endre ~ Endrét, alma ~ almát.*

Keletkezési mód:

- a szó végén kettőshangzóból keletkezett hosszú mgh. a 12–13. sz-ban megrövidült: tör. *búzai* > m. *buzaj* > *búzá* > *búza*; m. **Dunaj* > *Duná* > *Duna*.
- a 3. személyű bszj (*-i* > *-á/-é* > *-a/-e*) és a tővéghangzó összeolvadásával keletkezett diftongusra megy vissza: *nyakai* > *nyaká* > *nyaka*; *kezei* > *kezé* > *keze*

Hangzórövidítő névszótövek

- **analógia:** amikor az *-a*, *-e* végű hangok eltűntek a tövégről, de a hosszúk még nem rövidültek meg, a jövevényszavak hanghelyettesítéssel megnyúltak: tör. *alma* > m. *almá*, majd később a kettőshangzókból származó alakokkal együtt megrövidültek.

Analogikusan ebbe a típusba soroljuk be a 14. század után átvett jövevényszavakat, úgy, hogy voltaképp „legyártjuk” a „teljes tövüket.”

Például oszmán török *kefe* → *kefe-* ~ *kefé-*, olasz *torta* → *torta-* ~ *tortá-*, angol *kóla* → *kóla-* ~ *kólá-*.

Megesik, hogy tévedésből „fordítva” járunk el, azaz az egyalakú é végű, teljesnek tekintett tő mellé állítjuk elő a „csonka tövet”, például *vécé* → *véce-* ~ *vécé-*, *ábécé* → *ábéce-* ~ *ábécé-*.

Apa ~ apja, néne ~ nénje névszótó

- főleg rokoni kapcsolatot kifejező szóban, mely amúgy hangzórövidítő, eltűnik a 3. sz. bszj előtt a tövéghangzó: *apa : apá-m, apá-d, de: ap-ja* (vö. *apá-ja*)
- **ok 1:** az *-a ~ -á, -e ~ -é* váltóhang kicsinyítő-becéző képző, amely visszakerült az alapalakba (így az *ap-ja* nyilván későbbi alkotás)
- **ok 2:** az *-a/-e* 3. sz. bszj, s az analógia terjesztette el különböző alakokban (pl. a *zúza*)
-

Apró ~ apraja, mező ~ mezeje **névszótó**

- *fő, vő, nő, velő, ajtó, hintó, erdő, mező, kettő* stb., de jöv. szavak is: *tinó, erő, idő, zászló, posztó, zsidó*
- Analógiás okok miatt visszaszorulóban van: *zászlója ~ zászlaja*

Ok:

- γ és β szóvégen a megelőző *-a* és *-e* mgh-val diftongust alkot, ebből lesz *-ó, -ő*.
- Két mgh között viszont *j* tölti be a hiátust.

Apró ~ apraja, mező ~ mezeje **névszótó**

**meze + -ye + -i 'mező, az övé = az ő mezeje' > mezeyé > mezeé > mezejé > mezeje*

**idey + -é > ideyé > ideé > idejé > ideje*

**peŋe + i 'fej, az övé = az ő feje' > feyé > feyé > feé > fejé > feje*

tr. **dzsjsznay + á 'disznó, az övé = az ő disznaja' > dzsjsznaá > disznaá > disznajá > disznaja*

Bíró ~ bírák névszótó

- rokon az előbbi változattal (*apró ~ apraja, mező ~ mezeje*), egyes szavaink mindkét típusba is beletartoznak, pl. a *bíró ~ bírák ~ bíraja*
- az *-á-*s tőváltozat több tényező is közreműködött: az ősmagyar *-β-* után a tővéghangzó középső v. alacsony nyelvállású (nyílt) volt, sokszor a *γ* után is; s ha e két msh-t ugyancsak nyílt (azaz középső v. alsó) mgh előzte meg, a köv. zajlott le:
- *-aya- > aa > á* (ugyanaz: *-eye- > ee > é*) – a *β*-val úgyszintén, ezt támogatja pl. a TA. *huluodi > Hollád*

Bíró ~ bírák névszótó

- *A szülő- ~ szülé-; apró- ~ aprá- -féle töveket mutató lexémák*
- az alapalakhoz csatlakozó toldalék miatt az eredeti tővégi vokális megőrződött, viszont ez a magánhangzó azonos volt a γ előtti magánhangzóval. Így a spiráns kiesése után a két azonos minőségű magánhangzó egy hosszúvá olvadt össze.

Például:

török **ideye* 'idő' + *ne* rag > *ideyen* > *ideen* > *idén*;

**szüle* + *-ye* igenévképző + *-m* E/1. birtokos személyjel > *szüleyem* > *szülém* (archaikus alak, vö. *szülő*).

Borjú ~ borja névszótó

- nem túl sok névszó tartozik ide: *borjú, gyapjú, faggyú, varjú, ifjú, fiú, lassú, hosszú, szörnyű* stb.
- Közös jellemzőjük, hogy a lexéma többé-kevésbé jól látható módon *-jú, -jű* végű.
- Ez a végződés egy sajátos hangfejlődés, az ún. **nyomatékcseré** nyomán jött létre.

A törökből átvett alak **buray*, ebből: *burau* > (elhasonulás) *burëu* (vö. 1211 *Bureu*) > *buriu* > (**nyomatékcseré**) *buriú* > *borjú* (a szóvégi magánhangzó megnyúlik, mert rá esik a nyomaték).

A *borja-* tő használatos a többes szám jele előtt: **buraya* (analogikusan előállított teljes tő) + *-k* > *buryak* > *burjak* > *borja-k*.

**buray* + *á* E/3. birtokos személyjel > *burayá* > *burjá* > *burjá* > *borjá* > *borja*

V tövű névszók

- **SOKFÉLE VAN!**
- **VAN, AMELYIK IDŐTARTAMOT IS VÁLTAKOZTAT (*ló ~ lovas*)**
- **MÁS IDŐTARTAMOT ÉS HANGSZÍNT IS (*hő ~ heve-s*).**
 - **egytagúak:** *tő ~ tövek, ló ~ lovat, lé ~ leve-s, hő ~ hevül, hó ~ hava-zik*
 - **többtagúak:** *hamu ~ hamvas, keresű ~ keserves*

V tövű névszók

- **Ok:** az ősm. β és γ szóvégen félhangzósodott, diftongus, hosszú mgh (ó, ő, ú, ű, esetleg é), de formáns előtt megmaradt a tövéghangzó, és a $\beta > v$, a γ kiesik, és hiátustöltő v lép be.
- Egyes nyugat-dunántúli nyelvjárásokban a hiátus máig megőrződött: *loak, kües, fües, hoas*
- A v -s alakokban lappangó teljes tő van.

HB. (1195 k.) *chomuv* [$\chi o m u \beta$] 'hamu' > *χomuu* > *homú* > *hamú* > *hamu*

**χomuβas* > *χomβas* > *χomvas* > *hamvas*

**humuβ* + -á E/3. birtokos személyjel > *homvá* > *hamva*

H tövű névszók

- csonka tőben mgh-ra végződik (pl. *méhe-t*), teljesben a tövéghgzó előtt *h*-t mutat: *cseh*, *pléh*, *méh* ~ *csehvel*, *méhben dühtől* ~ *csehe-k*, *dühö-ng*, *pléh-et* (ma már: *pléht*);
- **Ok:** szóvégén a χ , *h* eltűnik (ejtésben), két mgh között megmarad a *h*.

Tövek keveredése

Pl.

tető ~ teteje ~ tetéz,

apró ~ apraja ~ apránként,

keserű ~ keserűe-n ~ keserv-es

Többalakú, változatlan tőhangzójú ige-ek

- msh-ra végződő csonka és mgh végű teljes tőváltozat, pl. *néz* ~ *néze-k* ~ *nézü-nk*, *lát* ~ *láto-k* ~ *látu-nk* stb.
- a véghangzó eltűnt, tehát a *látu*, *nézü* esetében redukálódott vagy a kétnyíltszótagos tendencia miatt esett ki: *láto-nak* > *látnak*; *néze-nek* > *néznek*

Hangzónyújtó igetövek

- csonka tőben hosszú a tőhangzó, teljesben rövid, azaz: *hágy* ~ *hagyo-k*, de van: *hagy-sz*, *hagy*, *kél* ~ *kele-k*, de *kel-sz*, *kel*, *tégy* ~ *teszünk*.
- azonos jellegű a névszói hangzónyújtó tövekkel (l. *sár* ~ *saras*, *jég* ~ *jeges*), de az igéknél ez a tőtípus kipusztulóban van
- érdekesség: az *akar* ~ *akár* (ksz) összefüggése

Hangzótolldó – hangzóvesztő igetövek

- a csonka tő msh-ja előtti mgh hiányzik a teljes tőben, ez *a szerelem ~ szerelmet*, ill. *korom ~ kormot* típus megfelelője itt, pl. *pöröl ~ pörlünk; forog ~ forgott*.

a) *tékozol ~ tékozló* típus (hangzótolldó)

- *érdemel, érez, fénylik, gyakorol, káromol, térdepel, orvosol* stb.
- A tővéghangzó lekopása után két msh-ra végződtek, pl. DöbrK. *tekozl*.

ha msh-s rag jött volna vagy msh-val indult a köv. szó, hármas msh-torlódás lépett fel, ezt oldották fel a köv. 3 mód valamelyikével:

- vagy a 2. msh kiesésével (*zár ~ zárl-*),
- vagy az *-nl, -rl, -dl* végű igék egy részében az *l-* hasonult (*remél, szégyell, beszél, segél*),
- de tipikusan ejtéskönnyítő középső nyelvvállású mgh került be: *érdemel, tékozol, ostromol, ingerel*.

Hangzótoldó – hangzóvesztő igetövek

b) őriz ~ őrzünk típus (hangzóvesztő)

- *oroz, menyekszik, vádol* stb.
- csonka és teljes tőben is volt egy rövid mgh a végmsh előtt: *őr-iz ~ őr-(iz)-ik ~ őr - (i) - ző*, majd a teljes tővű ragos alakokban a tő záró msh-ja előtti mgh a kétnyelvű szótagos tendencia miatt kiesett: *vádoló > vádló*.
- Különböző kifutások lettek:
 - az egész paradigmában elterjedtek a hangzóvesztő változatok, pl. HB. *tilutoa > tilt(á)*
 - másutt az eredetibb tő állt helyre: *gyászoló, gyászolod > gyászló (nyj)*
 - vagy vegyesen: *vádló, vádlott, de vádolom, vádolunk*

V tövű igék

- *nő ~ neve-l, lő ~ lövü-nk, hí ~ hív-ó*
- Az igék közül ebbe a típusba tartozik még a *fő, nyű, sí, rí, szí*.
- a tőváltakozás oka azonos a *v*-tövű névszókéval
- csonka tövük *ó, ő, í, ú, ű*-re végződik, a teljes tő végmgh-ja előtt *v* jelentkezik
- az analógia változatos eseteket alakít ki:
- a teljes tő *v*-je a csonka tövű alakokba is benyomul: *híni > hívni, hítok > hívtok*
- a csonka tő hosszú mgh-ja a teljes tő hatására megrövidül: *jő, jössz, jöttem > jön, jössz, jöttem*
- a csonka tő hosszú mgh-ja behatol a teljes tőbe: *hívok, hívunk, hívó, de vö. hivatal, hivatalás, hivogat.*

J-vel váltakozó v tövű igék

- v tövű igékből fejlődtek, a v-s alakok az igeragozásból igazából már teljesen eltűntek, csak a névszói származékokban élnek, a j- viszont elterjedt, már a csonka tőben is ott van, így ez a tőváltkozás megszűnőfélben van.
- pl. *fúj* – régen egyszerű v tövű volt: *fú* ~ *fuvok*, de a v sokszor a teljes tőben is elmaradt: *fuunk*, BécsiK. *fuallottam*, mert a v hajlamos kiesni két mgh között, főleg u és ü után. A *fúj* tő a 16. századtól mutatható csak ki. Keletkezése: a v kiesése után j lett a hiátustöltő.
- Egyéb ilyen igék: *bújik* ~ *búvik*, *hí* ~ *híj*, *rí* ~ *ríj*.

L-lel váltakozó v tövű igék

- az előző esethez hasonlóan, itt is egyszerű v tövű igék esetében az / v-vel váltakozik, majd a csonka tőbe is behatol: *fő ~ fől, főtt ~ főlt, főnek ~ fővő, főtlen, fővetlen*, még: *nől ~ nyől ~ növő* stb.
- -l-es alakok a 18. sz-től vannak
- az -l valószínűleg
 - képzőelem,
 - de főleg hibás regresszió eredménye: a *volt > vót, zöld > ződ, tilt > tít* alakok esetében az -l kiesése után a hagyományos -l-es alak hatott választékosabbnak, ezért az bekerült inetimologikusan is egy sor szóba: *bódog > boldog*, és a *fő > fől* is ilyen.
 - esetenként hiátustöltő: *szívak > *szíok > szílok*

Sz-szel bővülő v tövű igék

- **Ez a sajátos tőváltakozás** nem jellemző az igékre általában, sem ezekre az igékre nézve a többi finnugor nyelvben, ezért a magyar nyelv önálló életének első szakaszában, **az ősmagyar korban alakult ki.**
- Ma 7 ige tartozik ide: *tesz, vesz, visz, lesz, hisz, isz(ik), esz(ik)*
- régen az óvni ige is itt volt: *ó, ottam, óni, óvok, osztja, osztod, osztom*

4 tövük van (nem 2!):

- 1) sz-es szabad tő: *tesz-i*
- 2) V-s teljes tő: *tev-ő*
- 3) Rövid mgh-s tő: *te-tt, te-nni*
- 4) Hosszú mgh-s tő: *té-ve*

Sz-szel bővülő v tövű igék

Részletesen:

- 1) A szótári alakjuk leíró szempontból az ún. sz-es szabad tő: *tesz, lesz*, **történeti szempontból azonban ez nyilvánvalóan csonka tő**. A teljes tő a *tesze-, vesze-*. Ez használatos az ige kijelentő módú alakjaiban és a *-gat2* képző előtt

Az *-sz* képző – DE HOGY KERÜL BELE A TÖBE?

- ezek az igék eredetileg vagy a hangváltozások nyomán γ -t vagy β -t tartalmaztak. A rekonstruált alapalakok: **teke > teye* 'tesz'; **leβe* 'lesz'; **βike > βiye* 'visz' ~ 'vesz'; **seβe ~ seye* 'eszik'; **juke > juye* 'iszik'

Ezek hangtani változásai során a γ , illetve a β szóvégre került, és ott vokalizálódott stb.: l. a létigét *A birodalom kormányzásáról* (DAI) című munkában (950 k.): *Λιούντικα* [liüntika] 'Levente'

**teke > teye > teγ > teü ~ téi*

Sz-szel bővülő v tövű igék

Probléma:

- **korabeli beszélők számára** e hangállapotukban (idő- és módjel nélküli, személyragtalan, zérómorfémás alakjukban) **egybeestek az adott ige (folyamatos) melléknévi igenévi formájával, az elbeszélő múltú alakjával, valamint a felszólító módú alakkal** (négyes homonímia!) , mert a γ ekkor a felszólító mód jele, a γ és a β vokalizálódott formái, a félhangzós u , \ddot{u} és i , ill. ezeknek az ige tövégi vokálisával alkotott hosszú magánhangzó alakú változatai (\acute{a} , \acute{e} ~ \acute{o} , \acute{o}) az elbeszélő múlt, ill. a folyamatos melléknévi igenévképző alakja.

Egyik megoldás: -sz (valamivel való foglalatосkodást kifejező) gyakorító képző

Sz-szel bővülő v tövű igék

2) v-s tő: hiátustöltő

HB. *evéc* [evék] 'evett' < **e-* + *-é-* elbeszélő múlt jele + *-k* E/3. általános igei személyrag

3) a formánsnak gondolt szóvéget (*teγ > teü~ téi*) leválasztották, és a „maradék” CV- (*te-*, *vi-*, *le-stb.*), illetve V- (*e-*, *i-*) elemet kezdték a tőnek tekinteni.

4) A többeli mgh megnyúlhatott.

Sz-szel és d-vel bővülő v tövű igék

- *Alsz-ik ~ alud-ni ~ alv-ó ~ al-hat, fekszik, nyugszik, esküszik, haragszik, alkuszik, melegedik, gazdagodik, valamint a mára már kihalt tiloszik, vajuszik.*
- van egy rövid magánhangzóra végződő tövük: *alu-, fekü-, nyugostb*, ez az eredeti igető, de a kétnyelvűszótagos tendencia hatására az eredeti tövégi vokális kiesik, s így létrejön egy mássalhangzóra végződő tő: például **alu-hat > al-hat*
- ezt a tövet az ősmagyar beszélők egy *-sz* képzővel látták el, s amikor ehhez a testesebb tőhöz valamilyen igejel vagy *-rag* kapcsolódott, szintén működésbe lépett a kétnyelvűszótagos tendencia, például **alu-sz-om > alsz-om*, így előállt a mai szótári tő: *alsz-(ik)*.

Sz-szel és d-vel bővülő v tövű igék

- Amikor az eredeti tőhöz a melléknévi igenév -ó² képzője, vagy az -ás² képző járult, a **hiátus kitöltésére a nyelvhasználók egy v elemet iktattak be**, aminek nyomán ismét a kétnyíltszótagos tendencia hatott:
**alu-* + *-ó* > *aluvó* > *alv-ó* (lappangó teljes tő!).
- **úgy tűnik, mintha lenne d elemet tartalmazó tövük is: *aludo-*, *feküdö-*, *esküdö-* stb.**, csak a **kései ómagyar** kor vége felé tűnik fel, magyarázata:
 - Analógia: *aluni* > *alunni* (megnyúlik a msh-közi n), vö. *adni* > *anni*, ezért „kikövetkeztetik” a -d-s tövet
 - Képző: az -sz-hez hasonlóan képző, nyelvjárási eltérés

Egyéb: rendhagyó igék

A **van** (*val-ó, vol-t, vagy-tok, van-nak*)

- a fgr. **βole-* > *vol-* alakra megy vissza. Ez a tő:
vol-t, vol-na

KT. (1350 k.) *uolna* [volna]

- nyíltabbá válással jött létre a *val-* tő. GyS.
(1310-1320 k.): *walacnoc* [valáknak]
'valóknak', l. az elbeszélő múltú igealakokban
(*valék, valál, vala*).
- A rendhagyó tőváltozat a *vagy-* és a *van-*.

Rendhagyó igék

A *vagy*- szabályos hangváltozással magyarázható: ősm. **βole* > *βolje*- > *βodzsje* > *vagy(o)*-.

Dömösi prépostság adománylevelében
(1138/1329) bukkan fel: *Mawag* [maβagy]. HB.
(1195 k.) *uogmuc*, *vogmuc* [βagymuk] 'vagyunk'
KT. (1350 k.) *wagun* [vagyon].

Rendhagyó igék

A *van-* tő téves elvonás eredménye lehet.

- E/3. *vagyon* alaknak megfelelően T/3.-ban a *vagyonak* > *vagynak*, l. JókK. (1448 k.) *vadnak* [vagynak] adata.
- *gyn* > *nn* (teljes hasonulás), l. *vannak*
- a *-nak* T/3. igei személyragot elvonva hozták létre a *van* E/3. zérómorfémás alakot

Rendhagyó igék

megy (*megy, me-nni, men-ő/men-t*)

- fgr. **mene* > *men-*
- Az eredeti *men-* tő jelentkezése: *men-t, men-e, men-j, men-ne*
- *Megy*: a *nyj-i ny ~ gy* váltakozás alapján: *menek > menyek > megyek* → ebből elvonással: *megy*.
- Az *ny j*-vel is váltakozik: *menyek ~ mejek* (vö. 1517. *meiend* [mejend]). Talán az ilyen formákból jöhetett létre elízióval (hangkiesés) a *meek*, illetve ebből a *mék* alak, s ennek nyomán formálódhatott a *mész* E/2. forma.
- A *megy* ige *me-* töve a feltételes mód jele (*me-nne*), a főnévi igenév képzője (*me-nni*), a *-hat2* képző (*me-het*) előtt jelenik meg. Elképzelhető, hogy a *me-* tövet a *meek*-ből vonták el

Rendhagyó igék

Jön (*jön, jöv-ő, jö-tt*)

Ugor kor: **jeɣe* alakból származik, ebből szabályosan a *jő* : *jövö-* tövek jönnek létre (*v* elemet tartalmazó, időtartam-váltakoztató *tő*):

ősm. *jeɣ* > *jeü* > *jöü* > *jő*, de **jeɣe-k* > *jövö-k*.

De: *jő* + *-ni* > *jőni* > (intervokalikus nyúlás) *jönni*;
illetve: *jő* + *-nek* > *jőnek* > *jönnék*; azaz megnyúlt a toldalékkezdő *n* és lerövidült az ige *ő*-je.

Vélhetően ezekből az alakokból vonták el – akárcsak a *van* alakot a *vannak* alakból - a *jön-*, valamint a *jö-* tövet (*jö-het*; *jö-nni*; *jö-nne*).